

Az utolsó ütközet

Az utolsó ütközetet kommunisták és volt kommunisták fogják megvívni egymással – írta valaha Ignazio Silone, majd őt követve Alekszandr Solzsenyicin. 1956 nem volt az utolsó ütközet, de a forradalomban egyidejűleg több forradalom is történt párhuzamosan, egymás mellett. Azok, akik október 6-án, Rajk László sírja mellett együtt esküsznek arra, hogy „soha többé”, két és fél héttel később már lőnek egymásra.

Még egy héttel később az „igazi szocializmusra” esküvő fölkelőknek – ez persze csak a forradalmárok egyik, ki tudja, mekkora része volt – arra kell ébredniük, hogy a velük szemben a másik, a valóságosan létező „szocializmust” védő, karjukat megadásra emelő ávós kiskatonákat meglinccseli, fejfelé akasztja föl az övelük szövetséges tömeg.

Öt nappal később az a Vörös Hadsereg, amely az egymásra lövöldöző kommunistákat és volt kommunistákat egyaránt főlzabadiította 1945-ben (s egy történelmi percre talán mindenkit), megszállóként, tankokkal vonul be Budapestre, hogy leverje azt, ami – akkor még – a volt kommunisták számára nem volt más, mint a második magyarországi szocialista proletárforradalom. A forradalmi Magyarország legfőbb vezetői bejelentik, hogy a helyükön vannak, helyállnak. Mire az előre rögzített bejelentés elhangzik, a forradalom legfőbb vezetői elmenekülnek, bár sorsukat nem kerülhetik el. Elmenekülnek, hátrahagyva – értesítés nélkül – azokat a forradalmi vezetőket, akik nem voltak se kommunisták, se volt kommunisták; föl se merül bennük, hogy a többiek is számítnak. Csak a kommunista drámát értik, érzik át.

Az országban november 4-e után kettős hatalom van, a szovjet megszállóké és a munkástanácsoké. Az utóbbit megbénítja, majd leveri Kádár és Marosán, maguk is az 1949-ben berendezkedett kommunista hatalom kommunista áldozatai, akik más kommunistákat és volt kommunistákat akasztatnak föl, záratnak börtönbe, üldöznek, tesznek tönkre – meg elsősorban persze másokat, de nekik ez számít leginkább, olykor kizárólagosan –, éppen abból merítve erőt, hogy ők, Sztálin és Rákosi áldozatai jogosan torolják meg annak a „valóságos szocializmusnak” a megváltoztatási kísérétét volt kommunista ellenfeleiken, amelyet *ők maguk is* meg akarnak – mi több, meg is fognak – változtatni. „Jogosan”, mert hiszen ők is ülték. Ültek, amikor Nagy Imre még nem ült...

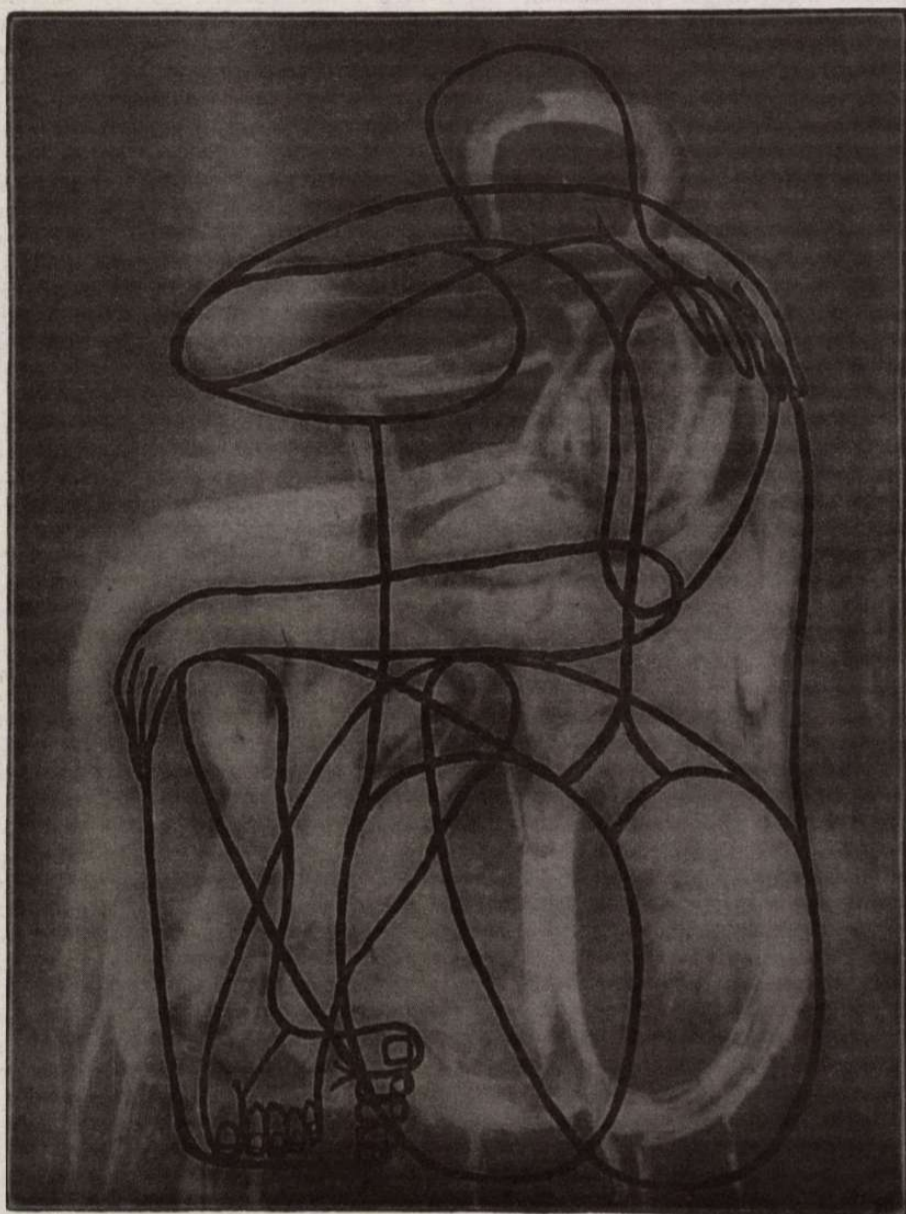
Eörsi István ennek a mára érthetlenné torzult és pszichológódott iszonyatos tragikomédiának, a hála istennek végre-valahára elmúlt huszadik század legfőbb történetének az egyik legfontosabb tanúja és tanúságtevője. Életműve és felejthetetlen, korszakos alakja ennek a történetnek a pokoli iróniáit foglalja magában. Ezt a történetet senki nem szereti bevallani, mindenhol nézve olyan kínos, szégyenteljes, illetve váratlanul, meghökkenően hősies fordulatúak vannak, amelyek semmiféle sima epikába nem férnek bele. Ezért kellett a Nagy Imre-filmnek megcenzúráznia (2004-ben!) Nagy Imre utolsó szavait.

Eörsi István büszkén elmondhatja, elmondhatná, elmondhatta volna: egész nemzetét hozta zavarba.

Ő maga – zavarba ejtően – nem jött zavarba. Eörsi István, a polgári eredetű kommunista (akkor már félig-meddig volt kommunista) költő a kommunisták börtönében találkozott először a proletariátussal, a magyar néppel. Osztályszolidaritás, munkásszolidaritás azokhoz a vagányokhoz kötötte, akiket a rezsim lesített. Meg azokhoz a konzervatív, antikommunista polgárokhoz és értelmiségiekhez, akiket szintén. Kommunistaságát, ötvenhatosságát, forradalmiságát – ebben a kombinációban – abszurd hülyeségnek nézték, ez őt nem zavarta, faragta rossz verseit a dutyiban, és nem volt hajlandó a rendszernek szenvedni, csak saját magának. Az igazi sokk, amint sokszor megírta, akkor érte, amikor kiengedték a sitról, s kiderült, hogy kint is hülyének nézik – ugyanazért, bár másképp. Hülyének nézték a kommunistasága mi-

ti. Az *irónia* és a *hűség*. Eörsi ironikus és kritikus volt a modernség minden számára átlátható válfajával szemben (a többi bölcsen figyelmen kívül hagyta). S ironikus volt avval szemben is, amit gyűlölt: a fasizmussal és a sztálinizmussal szemben. S avval szemben is, amit megvetett: a sovinizmussal, a rasszizmussal, az újjgazdag ultrakapitalizmussal szemben. Meg – olykor túlzón – az egész magyarországi nemzeties jobboldallal szemben.

Az irónia a gyarlóság közös nevezőjére hozott volna mindent, mint nem egy nagy szatirikusnál – s ez a szatíra szokásos gyöngéje –, de Eörsi szatirikus írásaival ez nem történt meg, bár (mint más szatirikusok és humoristák) a pöffeszkedő dagály iránti ellenszenvében olykor hajlamos volt lebecsülni az igazi érzelmeket. Nem történt meg, mert Eörsi hűséges volt '56 volta-képpen egyszerű eszményeihez,

Analýzis I.

A.P. 1/16. 115 Korányi Gábor 1997.

Korányi Gábor munkája

att, hiszen a Kádár-érában nem kommunistának kellett lenni, hanem alkalmazkodónak és szorgalmasnak, hülyének nézték az ötvenhatossága és a forradalmisága miatt, hiszen ezekről bebizonyosult, hogy „reménytelen illúziók”.

Így hát megtanult jól írni, s a legelvadultabb cenzúra korában, mintha mi se történt volna, néhány apróbb megalkuvás árán megte-remtette, és egy ideig szinte egyedül művelte a konzervens ellen-zéki publicisztikát (javarészt a régi *Élet és Irodalom*ban), hosszabb ideig – döbbenet! – legálisan. Később, amikor már volt *Beszélő*, illegálisan.

Ez a szatirikus-polemikus opus – amelyet teljes egészében publikálni kellene, lehetőleg olcsó, fűzött kiadásban –, majd meglátja az utókor, történeti teljesítmény. Ide sorolom a Gombrowicz- és a Jóbkönyvet is. Nem Eörsi István adysta-aufklárista-haladár rögzít-ségei és *bien-pensant*-sági miatt. Hanem két nagy dolog miatt, ami nála összefüggött, s már ez maga elképesztően és elragadóan erede-

amelyeket ő Adyn keresztül látott: szabadság, demokrácia, egyenlőség, függetlenség, a nép tisztelete, amelyet nála – Petőfivel szólva – a *forradalmi stíl* fejezett ki: világos fogalmazás, rövid mondatok, plebejus humor.

Ő újra és újra megvívta magában az utolsó ütközetet. A régi csata lyukas zászlaja szent volt neki, bár így ezt persze soha le nem írta volna. Az új rendszer egyik alapítója volt, de ezt nem ismerik el róla – ki hallott ironikus alperőt atyáról? Az atyák nem röhögnek.

Eörsi azért volt az egyik legnagyobb magyar szatirikus, mert nem nevetett ki mindent. Csak majdnem mindent.

De az, amit neki volt keserves dolga kinevetni, olyan pokoli volt, hogy a legszellemesebb embereknek is a szájára fagyott tőle a mosoly. Az ő győzedelmes kacagása, csakazértis-életkedve ennek a búvalbélelt országnak az egyik legnagyobb reménye.

Tamás Gáspár Miklós

De

Mikor reggel hét után csörgött a telefon, és kiírta, hogy az Eörsi Lacos hív, tudtam, jóra nem számíthatok. Csütörtök volt, délután mentem volna a kórházba, hetente jártam hozzá. Az utolsó két telefonbeszélgetést nem szerettem, részben, mert nem engedték ki – előző hétvégén Kaposvárra akart menni egy bemutatóra –, de főleg azért, mert ő, aki a betegség legsúlyosabb korábbi stádiumaiban is tūpontosan fogalmazott, elkezdett öregesen összekeverni dolgokat. Úgy sejtettem, tudja ezt, és azt is tudni vélem, hogy leginkább az ebből következhet, a magatehetetlen, „karfiol” állapot lehetősége riasztotta a legjobban. Többször beszélt mások ilyesféle végjátékáról, Alzheimer-kórrol, időskori demenciáról, a Lukács Györggyel folytatott, már szavak nélküli, hörgésekkkel, krakogásokkal, bólintásokkal folytatott utolsó filozófiai vitáról.

Gyermekverseket írt a végén, és egy új fejezetet az *Utások a senkiföld-jén/ Jóbok könyve* című nagyesszéjébe, mely sok szempontból így is legjobb könyve volt. János fiának halála őt is a jóbi léthelyzetbe taszította. Eörsi István és Eörsi János nagyon közel állt egymáshoz, jóval túlmutatva egy szokványos apa-fiú viszonyon. Janó kemoterápián volt a Szabolcs utcai kórházban, Pista leukémiáját ekkor gyógyszeresen kezelték. Kedvetelve mesélte a Pista, kiengedték őket, noha nagyon le volt akkor gyengülve, szétszórt volt, fáradt, kocsin indultak el hazafelé. Nem olyan nagy távolság az alsó rakparton, de a Janónak legalább ötször rá kellett szólnia: „Alszol”. Autóvezetés közben ez mérsékelten szerencsés. (Látam ilyet én is: Sarajevóból jöttünk haza Olaszországon keresztül, ő vezetett, sietett, mert Bécsben volt találkozója Jandl és Ginsberggel, ugyanakkor az ősi kora délután melege álmosítóan hatott rá. Százhatvannál olykor lecsukódott a szeme, ilyenkor hol tar üstökét csapkodta, hol az öklét harapdálta. A lassítás vagy a megállás, esetleg a kormány átadása nem vetődött fel benne komoly lehetőségként.) „Nem is értem, hogy a Janó miért ült be mellém” – mondta hónapokkal később, s azt is, hogy Janó felesége mesélte utóbb, ő úgy hallotta a történetet és a magyarázatot, hogy „a Fater haza akart menni”. Ennyire egyszerűen. „Vitatkoztunk, mikor a könyveimet szerkesztette, legszigorúbb kritikusom volt, de a személyt és a döntést nagyon is respektálta” – mesélte megint a Szabolcs utcában. Mikor Pista is hősének, Jónak a sorsára lépett, azt mondta júniusban az Óbudai temetőben Janó sírja mellett: „Nem akarok meghalni. De nem félek tőle!”

A „de” szócska fontos szerepet játszik Eörsi István személyiségében és életművében. Vagány értelmiségi volt, értelmiségi vagány, aki szeretett ellentmondani, szerette az „akkoris”, „csakazértis” jellegű adys helyzeteket, döntéseket, indoklásokat. Vitázott Istennel és az összes lehetséges emberrel. Az első halálhírben ezt olvastam róla: „A demokratikus ellen-zék emblematisz figurája marxistának indult, de megjárta Kádár börtönét is. (...) Már gimnazista korában a marxista filozófia híve (Marx, Lukács György munkái hatottak rá), de nem lépett be a pártba.” Ezek kevésbé empatikus, leegyszerűsítő, felpuhító „de”-k. Az Eörsi „de” hangsúlyos, mélyen átél és a személyiséggel hitelesített, tehát „De”, sőt: „DE”. (Úgy is, mint Demokratikus Ellen-zék.)

Eörsi volt az az ember, aki kölyökként kis híján visszacsípte a pávát a Margit-szigeten, aki egy nyáron át nem hordott a felsőtestén ruházatot – mert rühelhet, hogy egy sárga, hatágú csillagot formázó rongydarabot kellett volna kötelezően odailleszteni. Az ember, aki kölyökkorában istennel és istenről vitázott. Az ember, akit krakéler természete kisegített művészeti indíttatású, ám ideológiai vonatkozású botlásából; mely egyet-terre volt esztétikai és politikai. Aztán már – közéleti tevékenységében – jókat húzott. Jó volt, hogy változást akart és jó volt, hogy részt vett benne. A börtönt nem lehetett megúszni. Jó volt, hogy keresztülvigyorogta magát a börtönöveken – ideg- és elmebajba kergetve ezzel fogva tartóit. Nem volt jó, hogy a magyar társadalom az első szíre-szóra széttette a lábát Kádárnak, de az jó volt, hogy az Eörsi Pista különvéleményt jelentett be. Aznap, mikor kiszabadult. Jó volt, hogy azzal foglalkozott, amivel foglalkozott. Jó volt, hogy a Demokratikus Ellen-zék, a szamizdat, az emberi jogok, a demokratikus társadalmi rend követelése, a szabad élet igénye ebben az időszakban elképzelhetetlen volna Eörsi István nélkül.

Jelentékeny emberek távozása hathat megbékítőleg is: Pista mesélte, hogy egy jobboldali író, aki nagyjából a kortársa volt, felhívta valamelyik tévészereplése után, mikor már kiültek rajta a kór látható jelei. Negyven éve nem beszéltek. „Pista, soha egy soroddal nem értettem egyet, de most nem nézel ki valami jól.” Talán azt is feljegyzi majd a saját történet, hogy a *Magyar Nemzet*ben egészen elfogadható nekrológ jelent meg róla, pedig Eörsi Istvánt még nagybeteg is súlyosan gyalázták nevezett orgánumban. Az erőt mindenhol tisztelik.

Eörsi erős személyiség volt, aki nem szégyellte gyengeségeit, kiemezte, megírta, a nyilvánosság elé tárta őket. Alapvetően ironikus személyisége egyáltalán nem irtózott a nagy kérdések felvetésétől, az irónia és a pátosz egyensúlyát alapvető fontosságúnak tartotta, és a pátoszra érdemesíthető jelenségek folyamatos bukássorozata sem ingatta meg „biológiai optimizmusát” sokáig. Kompromisszummentes életet élt, olyan személyiség volt, aki csak az igazságra tudott figyelni. Emiatt sokan nem szerették, és lekicsinyelték nem közéleti munkáját. Publicistaként rengetegen tartottak tőle, mert kemény harcos volt, aki nem ejtett foglyokat. Első szélesen vett és meglehetősen átfogó értékelését Eörsi – többek között ezeken a hasábkon is – ezelőtt négy évvel, a hetvenedik születésnap idején kapta. Örült persze, bár a legjobban annak, hogy otthon a család előadta neki egyik újszólván elfelejtett darabját, a *Huligán Antigónét*. Az akkori értékelésekben több megfogalmazásban is elhangzott, hogy noha az egyik legjelentékenyebb ember Magyarországon, irodalmi munkásságának értékelése még hátravan. Eörsi István, időskori lírája és esszéi egész – alábecsült – irodalmi életművét megemeli. Most jött el az ideje, hogy műveinek (újra)értékelése, a személyi direkt hatásától függetlenül is, elkezdődhessen.

Mert: DE.

Vágvölgyi B. András

Műhely-beszélgetés a Nyitott Műhelyben

Nem Eörsi Istvánnal, ahogyan eredetileg terveztük, hanem róla. Gyere el, és ha kedved tartja, mesélj te is: idézd, vagy idézd fel őt. És hallgasd meg a többieket, nézd meg a róla készült filmeket vagy színdarab-részleteket. A forradalom 49. évfordulóján búcsúzzunk az örök forradalmártól, a leukémia-díjas (ő nevezte így a Kossuth-díjat) író-költő-műfordító-publicistától, az ellenfelei által is tisztelt, szókimondó gondolkodótól. Egész este vár a Nyitott Műhely és a Noran Kiadó. Eörsi minden műve kéznél lesz, te magad is fölolvashatsz, és akár haza is viheted. Búcsúzzunk el tőle együtt október 23-án, vasárnap este 6-tól. Cím: XII. Ráth György utca 4. (a Déli pályaudvarral szemben, az Alkotás utca felől a második épület), www.nyitottmuhely.hu